

*LA BATALLA CONTRA L'OBLIT,
Sant Jaume de Llierca en temps
de la Guerra Civil*

MIREIA COMA TORNÉ

Premi Salvador Reixach, 2012. Àmbit Social

La joventut, el futur. Tot està a les nostres mans. El futur a decidir, el passat a millorar. Impedir que vinguin temps dolents, com els que hagueren de patir aquells que visqueren la Guerra Civil espanyola. I pensar que no tenien cap full de ruta per fer front a un temps tan agosarat, que en la nostra inconsciència juvenil no ens podem imaginar el que va significar, cosa que vull intentar pal·liar en aquest treball. La veritat del que succeí no pot restar en l'oblit de les noves generacions, cal que es conegui el passat per tal de dibuixar un futur millor.

El que realment pretenc amb aquest treball és poder guanyar la batalla contra l'oblit a partir de les vivències i records dels últims testimonis que he pogut localitzar a Sant Jaume de Llierca. Ells són els autèntics protagonistes del meu treball, els que m'han permès esbrinar com era la vida del meu poble i els fets que varen marcar aquell període tan tràgic de la història de Catalunya. Tot i així, l'objectiu elemental d'aquest treball es podria basar en les següents paraules de Narcís-Jordi Aragó que diuen així: *“Són molts els qui voldrien que es deixés de parlar d'un passat concret, perquè diuen que el que cal és construir el futur. Com si l'edifici del futur es pogués sostenir sense arrels, alçat només sobre la roca de la dissimulació i de la hipocresia”*.

Tot el que va passar fou dolent i tothom fou assassinat i màrtir, no importa qui va guanyar o qui va perdre, durant la guerra morí molta gent, massa. Qui va guanyar aprofità la força per fer mal; però, si haguessin guanyat els altres, hauria canviat res? Tothom s'aprofita del poder que té, aquest els sedueix i els controla com titelles. Després de sentir històries de tots colors que succeïren durant la Guerra Civil, únicament puc dir: MAI MÉS.

Escric del moment que ja no és, de la certesa del passat. El temps passa, és

inevitable, però el que vull aconseguir és que el bolígraf oblidat torni per plasmar tot allò que succeí temps ençà. Passen els anys i passem amb ells: no hi ha mentida que amagui l'amarga veritat. Tot s'acaba sabent, tot s'acaba descobrint.

Com construir un futur, sense reconstruir el teu propi passat? Escoltem la història amb atenció, aprenguem d'ella i no permetem que ens tornem a equivocar. Tinguem fe en ella, en la seva experiència. Per això avui, aquí i ara, vull explicar un trosset d'ella.

1. La Guerra Civil a Sant Jaume de Llierca

1.1. Els primers dies de la guerra

La Guerra Civil espanyola començà el 18 de juliol de 1936. Aquest dia, a Sant Jaume de Llierca, tot seguia el seu curs normal. Tothom es trobava fent les activitats quotidianes que duïen a terme dia rere dia. Hi havia qui es trobava a l'hort procurant que els aliments que en sortissin fossin de la millor qualitat possible per tal que la seva família estigués ben alimentada, d'altres que jugaven pels carrers amb una alegria desmesurada, etc.

Si llegim el llibre d'actes per tal de saber què passà exactament aquell dia no en podem treure ni una lleugera idea ja que no hi ha res escrit sobre el que succeí. Hi ha un buit des del 5 de juliol fins al 14 d'octubre del 1936 quan es constituí el nou ajuntament. Així doncs, no hi ha rastre dels esdeveniments produïts i, per tant, hem de confiar plenament en el que els testimonis orals ens puguin arribar a explicar. El petit problema és que molts d'aquests no ho recorden ja que llavors solament eren nens i nenes de deu anys, aproximadament, que només pensaven a divertir-se. I, si tenen un efímer record d'aquell dia, es veuen jugant amb els seus amics i que, sobtadament, es varen haver de tancar a casa seva sense fer cap tipus de soroll.

La Teresa Torrent tenia tan sols catorze anys i ja treballava a la fàbrica de filatura del poble quan esclatà la guerra. Recorda, amb una nitidesa impecable, com les van fer marxar cames ajudeu-me d'aquell indret.

El sentiment que va aparèixer amb l'esclat de la guerra fou d'eufòria, una eufòria desbordada ja que els seus ulls ja la veïen guanyada. Sí, es veïen vencedors de la que acabà sent una mortífera guerra.

1.2. Repressió republicana

▪ El comitè i l'ajuntament

La rebel·lió militar del juliol de 1936 va triomfar en àmplies zones de l'Estat, però va fracassar en moltes altres, entre les quals Catalunya. Aprofitant el buit que es va produir després de conèixer la derrota de la revolta per part de les tropes de la guarnició i el desconcert de les autoritats republicanes, els elements

revolucionaris van ocupar el poder a Barcelona, des d'on el moviment es va estendre. Així doncs, en pocs dies, pràcticament tots els pobles de Catalunya tenien el seu comitè, de composició força heterogenia¹.

Pel que fa a Sant Jaume de Llierca, cal considerar-lo com un cas extrem ja que tots els seus membres eren del POUM. Aquest estava format per gent del poble com Lluís Llongarriu, Lluís Privat, els germans de la Central, Ignasi i Francesc Roca, Joan Gayolà Papell i Lluís Dorca, que acabaren marxant per la retirada cap a França.

Tots els testimonis entrevistats remarquen l'avinentsa entre el comitè local i el d'Olot, cosa que es veié en la participació del comitè olotí en els fets d'octubre de 1936.

No hi ha cap tipus de documentació escrita referent al comitè i, per tant, tota la informació citada està basada en els relats orals. Aquest fet ha provocat la imprecisió en la totalitat dels membres, el nom d'alguns d'ells i en la localització exacta del lloc de reunió.

Una de les primeres activitats de tots els comitès va ser perseguir la gent de dretes, i especialment els capellans. L'onada de violència antireligiosa va destruir també imatges i objectes de culte. Moltes esglésies foren incendiades i les campanes, estimbades. En el cas de Sant Jaume de Llierca, trobem el succés del capellà. Però no foren únicament els capellans els únics de ser perseguits, ja que molta gent de dretes i alguns militars retirats van ser també víctimes d'una violència irracional. Això fou el que succeí el 12 d'octubre de 1936 a Sant Jaume de Llierca.

La Generalitat, per la seva banda, va intentar anar recuperant el control de la situació. Un pas molt important fou la constitució, l'octubre de 1936, d'uns nous ajuntaments i la dissolució dels comitès. No es van restituir els ajuntaments que hi havia el juliol de 1936, sinó que van ser uns ajuntaments revolucionaris, formats, seguint el model del Comitè Cental de Milícies Antifeixistes de Barcelona, per representants dels partits i sindicats que donaven suport a la República: ERC, CNT, PSUC-UGT, POUM, Unió de Rabassaires i Acció Catalana.

Cal remarcar que, en alguns casos, el govern municipal es constituí amb els mateixos homes que havien portat la direcció del Comitè de Milícies Antifeixista. Així, a Sant Jaume de Llierca, el nou ajuntament es formà el 14 d'octubre del 1936 i “[...] A petició del company Ignasi Roca en funcions de president del Consell s'accepta per unanimitat l'aleccio de president del consell mu-

●
¹ GALOFRÉ, Jordi (2008). *El temps de la revolució* dins Les Garrotxes. Cassà de la Selva, núm. 2. pàg.38-41.

nicipal al company Ignasi Roca Masos i com a primer Conseller al company Lluís Privat Espigol, en la segons Conselleria a Joan Gayola Papell, segueixen per ordre de Consellers als companys Francesc Roca Masos, Josep Grabulosa Plana, Pere Corcoy Torrent, Joan Vergès Claparols, Lluís Llongarriu Colom, Joan Planella Santaló, Josep Pararols Ribas, Ramon Sarola. S'acorda nomenar com alguacil a Lluís Dorca Palomeras".²

Mossèn Joaquim Bonet.

Mossèn Joaquim Bonet i l'església

La tradició de cremar esglésies i convents s'arrossega des del s. XIX. Tradicionalment l'església ha representat l'element conservador, el que no vol canvis i afavoreix els poderosos de sempre. Durant la guerra a Catalunya es van assassinar 1500 capellans i monjos. Hi havia un odi acèrrim contra l'Església i la dreta, més que no pas contra la "riquesa", i s'arribà a l'absurd de cremar els arxius parroquials, que són la història del país mateix.³

25 de Juliol, Festa Major de Sant Jaume de Llierca. Els de la Central, que formaven part del comitè de Sant Jaume, es van dirigir cap a l'església on, segons aquests, el capellà, Joaquim Bonet i Batlle, tenia una pistola amagada sota la campana. Però tothom sabia que no era així. Foren ells els encarregats de posar-la en aquell lloc ja que això implicava que tenien una raó per eliminar-lo per sempre més. Decidiren que, abans de fer-ho, el lligarien de les mans i dels peus amb una corda gruixuda per tal que no tingués la possibilitat de fugir corrents i així el ridiculitzarien totalment. Li posaren la pistola enmig de les mans. Creien que si ho feien demostrarien el poder que tenien sobre els habitants del poble i que no tenien cap problema a inventar-se allò que fes falta per eliminar un personatge que no els interessava que visqués. Per altra banda, la majordona anava seguint els passos del mossèn, amb l'excepció que no es trobava lligada per cap mitjà. Només feia que plorar desesperadament en pensar en la seva mort i en la del capellà. Però no fou així, ja que ella s'alliberà del tot. Els del comitè formaren una comitiva i els obligaren a passejar-se per tots els carrers del poble demostrant la superioritat de què disposaven. Teresa Torrent Sala recorda aquest fet com si encara hi fos present.

² Arxiu de l'Ajuntament de Sant Jaume de Llierca: Llibre d'actes, 1934-1938

³ CÒNSUL, Arnau; TERMES, Josep. *La Guerra Civil a Catalunya* (1936-1939). Barcelona: Pòrtic, 2008

Mentre el mossèn i la majordona passejaven pel poble lligats com si es tracessin d'uns delinqüents, els de la Central van anar a buscar l'alcalde del poble: Bartomeu Pagès. Els del comitè explicaren el que trobaren a l'església, sota la campana. L'alcalde de Sant Jaume de Llierca no s'ho podia creure de cap manera. Només feia que repetir: "*Ostres, mossèn, sembla que no pot ser això. Ostres mossèn...*". I així fou com aquests també volgueren liquidar l'alcalde ja que veien com aquest posava en dubte la seva paraula. Tomeu marxà ràpidament a casa de Teresa anunciant-los que havia estat amenaçat de mort. El seu pare agafà un pal d'allò més gran i es dirigí cap al nucli del poble amb la intenció de donar suport a l'alcalde, el seu gendre. En veure el caire que prenien les coses, va dimitir i va ser substituït per un altre simpatitzant d'ERC, segurament Ramon Sarola.

L'episodi no acabà així ja que, després de tenir tancat el mossèn al local del comitè, va ésser traslladat cap a la presó d'Olot, on passà la nit. L'endemà, l'escamot de milicians de Fígols, que el dia abans havia arribat a Olot amb la intenció de cremar totes les esglésies, se'n va en direcció a Girona però abans s'emporta tres clergues que hi estaven detinguts: mossèn Joaquim Bonet, mossèn Martí Mir i mossèn Francesc Mollfullada i són assassinats a Riudellots de la Creu.⁴

Mossèn Joaquim Bonet i Batlle va se una de les primeres víctimes de la repressió a la comarca. Havia nascut a Olot l'any 1874 i va ser ordenat capellà el 1898.

Pel que fa a l'església, en Silvestre recorda que es van agafar tots els sants i amb una camioneta els van portar cap al Llierca, on els cremaren. Segurament ho van fer així per evitar que el foc s'estengués a les cases veïnes de l'església. Es van tirar a terra les campanes i perquè no es fessin malbé les van posar sobre feixos de llenya. En Ramon Solé m'explicà que també es destrossà el campanar i que el que hi ha ara es procurà fer-lo igual que el que hi havia, però l'actual és una mica més alt. L'arranjament anà a càrrec d'en Joaquim Privat. El rellotge es decidí posar-lo posteriorment. També es cremà tot l'altar major i l'arxiu parroquial va desaparèixer en la seva totalitat.

L'edifici es convertí en un magatzem durant la guerra on es guardaven motors d'avions, entre altres coses com armes i municions. Amb la retirada van cremar-la.

●
⁴ PUJIULA, Jordi. *La Guerra Civil a Olot (1936-1939)*. Olot: Fundació Pere Simón, 2000.

▪ Els fets del 12 d'octubre

El 12 d'octubre de 1936, a la tarda, van arribar a Sant Jaume de Llierca dos cotxes del Comitè Antifeixista d'Olot amb la intenció d'assassinar sis persones considerades de dretes. Això m'ho explicà, detalladament, el fill d'un d'aquests, Joan Surribas.

Els dos automòbils que venien d'Olot amb un objectiu molt clar van aparcar a Can Sila, que es troba al carrer Major. No hi havia ningú del poble que no sabés què volien i què buscaven ja que, segons els rumors que corrien, els sis veïns ja tenien un forat fet a la carretera de Santa Pau. Per aquest motiu s'avisà a tots els habitants del poble i ells, amb molta valentia, es llançaren sobre els anarquistes, però aquests van respondre disparant-los per demostrar el seu poder. Conseqüentment, van ferir Àngel Pairó d'una cama i més lleument el pare i el fill de Can Navarro. Per desgràcia o per sort, els trets no van servir per res més que enfortir els ideals dels santjaumins i d'aquesta manera aconseguir debilitar els enemics. Hi hagué un munt d'empentes, amenaces, cops de puny i pistoles per terra. El cas és que en pocs moments els anarquistes van quedar totalment desarmats i acorralats. Uns veïns van avisar la gent que hi havia al Casal Català i el vigilant de la fàbrica va fer sonar la sirena. Josep Corominas, àlies Pep Trias, els vigilava de ben a prop amb una dalla que feia giravoltar, mentre dos homes amb malls destrossaven els motors dels cotxes. En Joan, tot i ser petit, recorda com si fos ara els crits de la gent i els cotxes totalment destrossats.

Davant el caire que prenia la situació, els membres del Comitè de Sant Jaume, que fins al moment havien fet d'observadors, van veure que no podien perdre més el temps, que havien d'actuar si no volien acabar com els seus companys. Així que varen anar corrents cap a l'estació de telèfons per posar-se en contacte amb els comitès forans perquè vinguessin a auxiliar-los. Un cop feta la trucada, van destruir l'aparell, per tal que ningú més pogués demanar auxili. Josep Torrent, un home de 50 anys fets, observà com els membres del comitè del poble destrossaren l'únic telèfon que hi havia. Així que va veure la necessitat de demanar reforços si no volia que a Sant Jaume de Llierca, el seu poble, es produïssin nombrosos morts. Per això, anà corrents fins al poble veí, Argelaguer, des d'on trucà a les forces d'ordre públic de la República. Josep Torrent no va perdre ni un minut ja que en aquests casos un segon val or i no hi ha temps a perdre. També es diu que un viatjant que va observar els fets va dirigir-s'hi per tal de trucar a les forces d'ordre públic de la Generalitat.

Una estona després van començar a entrar cotxes de milicians anarquistes procedents de Girona, Olot, Salt, Tortellà, Sant Joan les Fonts i Castellfollit, armats fins a les dents. Quan van baixar dels cotxes es van enfrontar violentament amb la gent del poble que estava totalment desarmada. Aquests no feien res més que preguntar "On són els feixistes?". Si no hagués sigut per Josep Torrent i

l'anònim viatjant, els fets de Sant Jaume haurien estat més coneguts per la gran destrucció que s'hagués produït com va succeir a altres pobles de Catalunya. Per sort, Josep Torrent no dubtà ni un segon a posar en perill la seva vida per salvar el seu estimat poble, Sant Jaume de Llierca, de les mans dels comitès i de la brutalitat que això comportava ja que els guàrdies d'assalt van arribar just a temps d'aturar-los. Aquests es van enfrontar verbalment amb els anarquistes i aconseguiren dominar la situació. Els guàrdies van recórrer els carrers tot cridant "*balcones cerrados, ventanas arriba*". Malgrat tot, els guàrdies d'assalt no estaven en condicions d'enfrontar-se als anarquistes, així que van haver de deixar que els membres del comitè de Sant Jaume escollissin dotze persones com a responsables de la resistència. Entre aquests dotze escollits hi havia Martí Sala, Joan Sala, Miquel Sala, Joaquim Sala, Ramon Coll, Jacint Vila, Pere Costa, Ramon Soler i Joan Armengol. Els dotze detinguts van ser transportats en una espècie de presó que hi havia al local de Comitè a dalt de Can Tomaset. Joan Armengol, un home que desconfiava de tothom, no es va refiar ni un pèl que els membres del comitè el deixessin lliure sense que tingués repercussions negatives. Per aquest motiu, demanà per anar al lavabo i en el moment més inesperat va fugir. Els altres onze, en canvi, van ser traslladats a la presó de Girona i jutjats sis mesos després. Per sort o per miracle, les seves vides es van salvar per un únic vot i la seva pena fou de sis mesos i el desterrament de Sant Jaume de Llierca. Per aquest motiu, un cop complerts els sis mesos i aconseguida l'esperada llibertat no van poder retornar al seu poble i hagueren d'esperar que aquesta hagués finalitzat.

El pare d'en Joan Surribas s'escapà d'una mort segura i al vespre un veí l'anà a veure i li digué que no era segur que es quedés a casa. Li oferí que s'amagués a casa seva a la nit, una masia propera al poble, Castellà, i que havia de desaparèixer una temporada. Així ho va fer ja que passà a França i d'aquí anà a Sant Sebastià on visqué més de dos anys amagat i apartat de la seva família.

Tres testimonis

Tots els entrevistats adquireixen una mirada aclaparada davant l'horror de la destrucció, el dolor i el panorama desolador de després d'una guerra. Insensata guerra que els portà tanta destrucció, insensata baralla entre germans. Tres històries diferents que tenen com a eix central la guerra.

El front: el Noi Dan

El relat de Joan Pujals, àlies el Noi Dan, de 93 anys, sobre les seves vivències els dies de la Guerra Civil de 1936 – 1939 i immediatament després és, sens dubte, d'un gran interès tant pel detallisme de les seves descripcions, com per la sincera veracitat del que conta, per la viva emoció de l'experiència i per la frescor i naturalitat com ho narra. Després que el Govern llancés una publicitat bèl·lica

Joan Pujals, conegut per Noi Dan.

impressionant, capaç de captar tots aquells joves innocents per anar a la guerra, Joan Pujals no se n'escapà. Així doncs, juntament amb alguns amics de Montagut i pobles veïns, s'allistaren voluntàriament a l'exèrcit. El 23 de setembre de 1936, agafà tot allò que necessitava i s'endinsà en una desmoralitzadora guerra fratricida. A la setmana següent, hagué de pujar en un tren que els conduí cap a Barcelona, a la caserna d'infanteria molt a prop de la plaça Espanya. En aquest moment era un noi que feia pocs mesos que s'havia convertit en un home en complir els divuit anys. S'estigué durant tres mesos en aquesta ciutat on aprengué allò més bàsic per sobreviure en un camp de batalla ja que dia rere dia rebia el que s'anomenava instrucció. A més a més de rebre l'ensenyança, havien de desfilar pels carrers acompanyats per una banda musical. Tot i així, disposava de permisos setmanals que li permetien anar a casa seva amb el tren d'Olot o amb els cotxes de línia. Un cop transcorreguts aquests tres mesos, l'aventura, si se la pot arribar a anomenar així, acabava de començar. Eren joves i amb massa ànsies de victòria, però sobretot eren inconscients. No es podien arribar a imaginar tot el que els esperava, tot el sofriment que haurien de suportar, creien que la batallata duraria quatre dies i que guanyarien, que tot els seria favorable. Vencerien i serien considerats uns herois. Però no fou així ja que l'aventura es va allargar més del compte.

De Barcelona els varen destinar al front d'Aragó, on van estar quatre mesos sense entrar en combat, en un indret anomenat “les trinxeres de la Catalunya roja”, sense veure cap enemic i sense disparar un sol tret. Però uns quants mesos després ja van entrar en batalla, la primera, disputada a Valdecebre, una lluita ferotge on van haver-hi moltes baixes per part dels dos bàndols i on l'aviació enemiga, ja fos alemanya o italiana, va causar una gran mortaldat amb vols rasant. Aquí fou on van veure que la cosa anava de debò, que ja no hi havia possible marxa endarrere, que ara havien de fer front a tot el que els vingués d'ara endavant. Sense deixar en cap moment l'Aragó, va lluitar en diferents fronts: Albalate del Arzobispo, que després de la guerra es digué Albalate Luchador, i a Leser, on lluità durant dos mesos aproximadament. A part d'aquest poblet, on lluità posant en perill la seva vida, n'hi hagueren d'altres dels quals no recorda amb exactitud el nom ja que en foren molts. Però, sens dubte, la lluita més destacada de totes es va produir el 24 d'agost a Belchite, on van combatre tretze dies i nits sense parar fins que el 6

de setembre Franco va signar la rendició. Tot i així, també hi hagué èpoques en les quals es dedicava, simplement, a descansar. Però quan es trobava en un front el que feia era fer guàrdia a la trinxera durant una setmana i les tres següents es trobava descansant al poble. D'aquelles guàrdies que havien de fer, sempre li ve a la ment un record d'allò més amarg... la mort d'un gran company seu. Aquest es trobava al seu costat, ni a deu metres de distància, quan, cansat d'estar dret, s'assegué a un tamboret per reposar uns segons. Es posà el fusell entre les cames i, accidentalment, aquest es disparà. Joan Pujals visqué en pròpia pell la dolorosa mort del seu company en quedar-li el crani partit per la meitat. De desgràcies com aquestes en van succeir moltes, massa. La guerra havia finalitzat i ja era hora de tornar cap a casa seva. Així que emprengué el llarg camí de tornada. Es va veure obligat a travessar el riu Ebre nedant per arribar a l'altra banda de la riba i, a més a més, a deixar totes les seves pertinences, entre elles el fusell, ja que el pes no li permetia nedar adequadament. Mentre ell anava avançant lentament pel riu, veia com altres baixaven riba enllà ofegats, ja fos perquè no sabien nedar o per no poder suportar el gran esforç que suposava. Però ell ho aconseguí. Per sort o per mala sort es va trobar un altre català que li digué que si no volia morir ja podia tornar a travessar el riu nedant, si no ho feia, a Tortosa l'afusellarien i arribaria la seva hora. Així doncs, va tornar a travessar aquell interminable riu. A l'arribar es trobava exhaust, però en aquell precís moment hi havia 25 camions de soldats russos que es dirigien cap a Alacant que el van carregar per petició seva. Segons aquests, a Alacant, suposadament, els esperava un vaixell per portar-los cap a França. Però no va ser així ja que es trobà enmig d'un camp d'ametllers sense res per menjar ni beure durant 5 dies a causa de la retirada. Durant els últims mesos de la guerra havien patit tant i tant que fins i tot els troncs d'aquells ametllers van quedar pelats de les mossegades de la gent que els anava rosegant per tal d'enganyar l'estómac. Aquests cinc dies foren claus per acabar de determinar aquells que havien pogut suportar totes les misèries que comportà la guerra, ja que els

Joan Pujals i la seva muller.

més flacs no sobrevisqueren. El vaixell mai arribà, però sí els soldats d'en Franco. El 4 d'abril aquests els van fer presoners i els dugueren a un camp de concentració on estigué durant 3 mesos. El que tenia un mal informe del poble ja havia begut oli. Per sort, el nou alcalde accidental de Montagut, a causa de la malaltia del Sr. Bolós, en Felip de Can Joanic i gran amic de la seva família, va fer un aval conforme ell no havia fet cap mal a ningú. Així fou com aconseguí la llibertat i pogué tornar cap a casa seva. La guerra havia finalitzat..., però començava un altre camí de penitència, ja que tres mesos més

tard la Guàrdia Civil va anar a casa seva per anar-lo a buscar i portar-lo a la Caixa de Reclutes de Girona, on se'l destinà a Pont de Molins a fer fortificacions i més tard a Algesires a construir una carretera de 24 quilòmetres. Després de dos anys tornà finalment a terres catalanes, però es va haver d'estar vuit mesos a Oviedo i tres mesos més a Puigcerdà. I final de la carrera militar després d'aconseguir la llicència el dia de Sant Pere, concretament el 22 de juny del 1944. Semblava que tot ja havia acabat i que no hi hauria cap inconvenient en tornar a casa seva després de tants anys estant fora. Però no fou així, ja que es trobà que el pont de Besalú i Castellfollit de la Roca havien volat totalment. Tingué sort d'un antic amic, el vell de Can Litxo, qui en aquells moments treballava com a conductor del cotxe de línia. Aquest el veié tan dèbil i sense forces que li comprà un panet amb un tall de formatge a dins per tal que es recuperés una mica. A més a més, el carregà tot i que no portava ni cinc cèntims i el deixà al trencant de Montagut i li digué que l'esperés durant una hora. Però no l'esperà ja que passà un altre amic de la família, en Casas, que el dugué fins a casa seva ja que ell era incapaç d'arribar-hi pel seu propi peu. Així doncs, estigué en total quasi vuit anys fora de casa, el Noi Dan.

I anys més tard reflexiona sobre tot allò que visqué a la seva joventut... Ferit? Sembla evident que hauria d'haver estat així i no solament un cop, sinó més i tot. Però no. No el van arribar a ferir mai. Mai. D'altra banda, ell sí que es va veure obligat a matar els seus enemics per tal de salvar la seva pròpia vida. Encara ara recorda aquells episodis tan sagnants i dels quals sempre més s'ha penedit ja que eren nois joves, com ell, que simplement lluitaven per un altre bàndol amb unes idees totalment oposades a les seves. Matar per salvar-se. I la por? Por? Aquest mot de tres lletres era inexistent en aquells temps. Ningú tenia por. La vivien en pròpia pell, però no sabien què era perquè era tanta la misèria i la desgràcia en què vivien que no pensaven que tornarien a casa seva amb vida. Així que la por, l'havien perduda feia temps. Massa temps. Sortien al camp de batalla pensant que aquella seria l'última vegada en què viurien, però no fou mai així. El Noi Dan sempre sobrevisqué a tots aquells perills als quals s'hagué d'enfrontar. En canvi, ara, a l'edat de 93 anys i quan totes les batalles ja fa temps que han arribat a la seva fi... ara, ara sí que té por. Massa i tot, creu ell.

Retirada i exili: vivències d'en Pep Domènech

La guerra, mortífera, xuclava vides humanes i provocava que s'anessin cri-dant lleves i més lleves. Tothom ha sentit a parlar de "la quinta del biberó", a l'etapa final de la guerra: és un exemple ben clar de la situació límit en què es trobava la República, que va arribar a enviar al front nois de 17 o 18 anys, que ni tan sols sabien com agafar un fusell, és a dir, amb una nul·la preparació militar. És cert que, primer, se'ls enviava als CRIM (Centres de Reclutament,

Pep Domènech.

Instrucció i Mobilització), però allí els ensenyaven més la disciplina, passos a dreta i esquerra, cos a terra i llançament de pedres que simulaven ser bombes de mà, que no pas practicar el tir. La quinta del biberó és el renom amb què va batejar-se la lleva de soldats nascuts l'any 1920, que es van incorporar a l'exèrcit de la República a l'abril del 1938. Eren adolescents que vivien a casa dels pares, ajudaven en el treball de la terra o els negocis familiars. Però és ben cert que molts ja tenien ideologia política pròpia, i fins i tot estaven associats en grups diversos, com la UGT o la Federació de Joves Cristians, però la gran majoria no havia anat mai més lluny de 20 quilòmetres de casa seva. El cas era que els republicans es resistien a donar per perduda la guerra i fou necessari, d'una banda, rebaixar l'edat d'incorporació i, d'altra banda, reclutar homes cada vegada més grans. Així doncs, tots els homes disponibles entre divuit i cinquanta anys van quedar mobilitzats.

Josep Domènech Palomeras, conegut com en Pep Manyo, nasqué l'any 1921, el novembre, cosa que l'afavorí en no ser cridat per anar a la lluita sagnant que es produí, ja que van reclutar els nascuts fins al mes de març. Atemorit que per les nombroses baixes provocades el cridessin, tot i ser de finals d'any, decidí emprendre un nou camí i marxar cap a França. Això ho decidí en el moment en què el motor del poble, la fàbrica de filatura, fou cremada pels nacionals al final de la guerra, el 1939, i moltes persones van veure's afectades. França era un indret que l'apassionava ja que des de l'edat de deu anys anava a collir-hi raïms amb els seus éssers estimats. A més a més, allà vivien els seus oncles que es podrien fer responsables d'ell. Així doncs quan anà cap a França hagué de passar per Saldernes, que aleshores era plena de camions republicans que havien d'abandonar. Un cop arribà al seu destí s'estigué vuit dies prop de la frontera amagat en una barraca fins que pogués obtenir un aval. La llibertat que per a ell representava França es convertí en una sorpresa inesperada i desagradable ja que les autoritats franceses no sabien on posar la gran allau de fugitius que hi hagué i la majoria anaren a parar a camps de concentració. Ell tingué sort ja que, dies abans, havia escrit una carta al seu oncle informant-lo que ja es trobava a la frontera i que l'anessin a buscar com més aviat millor. Aquesta la va donar a un soldat perquè els la fes arribar. I ho va fer. La carta va arribar en mans dels seus familiars. I la casualitat fou tan gran que

En Pep i la seva muller, la Margarita.

es retrobaren abans d'arribar a Sant Llorenç de Cerdans. La seva tia demanà què s'havia de fer en aquests casos, i darrere seu mateix hi havia un home que els ajudà ja que ella no se'l podia emportar si abans no aconseguia l'aprovació de l'ajuntament del poble on residia. Aquest senyor formava part de l'ajuntament, era el Conseller Municipal i l'amo de dues grans fàbriques d'espardenyes d'aquest mateix indret. En Pep es quedà a casa seva i el seguí a tot arreu, era com el seu aprenent i company. Tan sols el primer dia que convisqué amb aquell bon home ja s'adonà de la diferència respecte a Sant Jaume de Llierca pel que fa a l'abundància de menjar i a la riquesa que tenien. Però al cap de tres o quatre dies el seu oncle ja l'anà a buscar per emportar-se'l cap a casa seva. Com que en aquells temps no tothom disposava d'un cotxe particular, demanà a un bon amic seu si el podia acompanyar per anar a buscar el seu nebot. Per sort, ell portava un paper, com un parrac amb ratlles, a la seva roba, cosa que li permetia anar allà on volia sense que ningú li preguntés cada dos per tres qui era, d'on venia, què faria, és a dir, li permetia circular sense cap tipus de problema. Ell s'adonà que tingué molta sort en tenir familiars a l'altra banda de la frontera que poguessin respondre per ell, ja que si no hauria hagut d'anar en un camp de concentració. Hi havia el d'Argelers, que es trobava més a l'interior, i el de Barcarés que quedava més a prop d'allà on vivia. En Pep recorda la multitud de persones i bestiar que hi havia en aquelles muntanyes de França que pràcticament barraven el pas, allò, segons ell, no s'explica. No hi ha paraules que puguin descriure tot el que es vivia en aquells moments, les paraules són insuficients. Tot mirant el conflicte entre Bòsnia i Hercegovina per la televisió, recorda amb facilitat el que passava en aquells moments. Perquè em pogués fer una mica la idea del caire que aquella guerra prenia, em fa aquesta comparació, tot i que quan ell ho visqué era hivern i nevava amb abundància.

Quan tot acabà, va tornar al seu poble, a la seva pàtria, però la rebuda no fou molt agradable. En comptes de rebre'l amb un somriure d'orella a orella, com hi hagué persones que ho feren, també hi hagué aquells contraris a la República que el van apallissar sense pietat. Encara ara recorda mot per mot i imatge per imatge tot el que succeí aquell dia. En Pep, com feia cada dia, anà a l'hort i allà es trobà el vell de Ca la Manela que li va retreure que se n'hagués anat en entrar els nacionals. Ell, sincer com és, li digué sense cap tipus de temor que marxà perquè no volia córrer el risc de ser cridat per anar al front. Aquest, després d'apallissar-lo pel simple fet de ser fidel a la República, li digué que el cridarien per declarar, ja que se n'anà a refugiar-se a França. Així que dies més tard trucà a la porta un guàrdia civil, acompanyat pel refugià de Can Quel Valent. Ell, quan obrí la porta, li sobtà que no demanessin per ell, en recordar les paraules del vell de Ca la Manela, sinó pel seu pare. Tot i així, en el moment que ell l'anà a avisar va arribar un altre guàrdia civil. Aquest cop, però, sí que demanava per ell i, una

vegada més, també el volia apallissar. En Pep, amb molt de coratge i valentia, li cridà als quatre vents que si “tenia collons que el toqués, que li donés una bona pallissa”. Per sort, el guàrdia civil no es va atrevir ni a tocar-lo, commogut per paraules que havia pronunciat minuts abans. Així que es limità a demanar-li que l’acompanyés fins al local de la Falange situat a la carretera principal, a Can Tomaset. Un cop arribà allà hi havia el sergent de la guàrdia civil que el picà a les galtes i li digué: “¿Tú también eres de los chulos del pueblo?” Però no estava sol, ja hi havia el seu pare, set o vuit persones del poble i, fins i tot, el Mariné, el director de la fàbrica. Aquest estava tancat ja que el secretari del poble, en Quim, no el podia ni veure. Així que se les va enginyar perquè l’agafessin i l’arribessin a portar fins a Girona juntament amb alguns altres dels que estaven tancats allà. Com és sabut, la represàlia que es dugué a terme fou brutal i sense tenir en compte cap tipus de consideració.

En Pep, sense cap temor, afirma que a ell ningú el podrà fer canviar mai ja que encara ara, després de tants anys, té les mateixes idees. I segueix pensant que els tres assassins més grossos d’Europa són Franco, Hitler i Mussolini.

L’Espanya nacional: experiències d’en Ramon Solé

Se’t pot escapar la felicitat, però mai, mai dels maïs, deixis que se t’escapi l’esperança. Aquella esperança que et fa viure. Aquella que cal trobar-la allí on no hi viu.

En Ramon Solé a l’edat de 16 anys, concretament el maig del 1937, empenqué un nou camí. Un camí que considerava que el portaria cap a la llibertat i seguretat, una llibertat que anhelava desesperadament i que la veia reflectida a França. Els seus pares, unes persones humils, feren tot el possible perquè el seu fill no passés per les atrocitats de la guerra com li succeí al seu oncle, Joaquim Sala, secretari de l’ajuntament. Aquest estigué a punt de morir arran dels fets d’octubre, a més a més, estigué tancat a la presó durant uns quants mesos i, finalment, fou desterrat del poble on havia crescut. La por els envaïa, era inevitable. Així doncs empenqué un llarg camí amb il·lusions a les maletes. Com és evident, no podia marxar ell i dos amics seus tot sols, sense cap persona gran que procurés per ells. Per això, els seus pares van donar-los uns quants diners perquè es poguessin pagar un guia, en Bosquet de Montagut. Aquest era un home de pagès que es coneixia a la perfecció tots els camins i amagatalls d’aquestes terres. Així doncs, juntament amb altres homes, empenqueren el llarg camí per iniciar una nova

En Ramon Solé.

vida plena d'incògnites. El punt de sortida fou Montagut, el poble veí, quan regnava la foscor. Varen passar per Sadernes, el Treu Petit on feren la primera nit i, Can Agustí de Riu on trobaren el primer entrebanc. El que passà fou que un company es va fer molt de mal al peu i aquest dolor no li permetia continuar el camí. Aquest no parava de repetir “Deixeu-me, deixeu-me” perquè notava que era un destorb per a ells ja que els feia anar amb més lentitud, cosa que augmentava les probabilitats que els enxampessin. Ells, però, no el deixaren mai. “El dolor és temporal. Pot durar un minut, una hora, un dia o un any, però finalment acaba. En canvi, si et rendeixes, durarà sempre més”. Per això decidiren dur-lo amb ells. S’havien de moure amb extremada precaució perquè feia qüestió de dies havien agafat moltes persones que intentaven fugir cap a França buscant un futur millor. Després de dies caminant arribaren a Sant Llorenç de Cerdans. Un cop allà, els gendarmes els deixaren passar i els portaren fins a Perpinyà on agafaren un tren que els dugué a Irun, entrant així a l’Espanya nacional, la desitjada per en Ramonet. Per sort, abans de marxar del poble, havien contactat amb Josep Surribas, que arran dels fets d’octubre s’instal·là a Sant Sebastià. Aquest l’avalà a ell i a un dels seus amics i, definitivament, pogueren iniciar una nova vida. Una vida gens fàcil, una vida plena d’entrebancs que els van fer molt més forts i amb més ganes de lluitar per allò que volien aconseguir. Però, també, una nova vida plena de penúries. Eren tan pocs els diners que els pares de cadascun els havien donat que aviat no en tingueren ni per a menjar. Així doncs, havien d’anar a alimentar-se a l’auxili social. Estigueren demanant feina a tots els establiments que trobaren, a tots els llocs on se’ls acudia que podrien arribar a necessitar-los, però res. No trobaren res de res. Malgrat tot, arribà el dia en què tingueren molta sort. Anaren a un bar on els explicaren tot el que hagueren de sofrir durant aquelles setmanes. Quan l’amo del bar sabé que eren catalans refugiats no dubtà ni un segon a donar un duro a cadascun i els informà que en una fàbrica molt pròxima a aquell indret necessitaven gent de confiança per realitzar una feina molt especial i delicada. No s’ho pensaren ni dos cops a anar-hi i, finalment, aconseguiren una feina que els permetria guanyar uns quants diners que bona falta els feien. En aquesta fàbrica construïen material de guerra, concretament, bombes morter. En Ramonet no hi havia dia que no pensés “Potser aquesta caurà sobre Sant Jaume...”. Encara que amb molta resignació i a contracor, es veia obligat a fabricar-les ja que necessitava els diners per poder sobreviure. Acabaren

En Ramon amb la seva muller i filla.

decidint de llogar un piset per viure-hi juntament amb altres nois catalans que treballaven a la fàbrica. Així doncs, visqué a Andoain, un poblet pròxim a Sant Sebastià. El que avui dia li crida més l'atenció és el fet que un lloc on actualment hi ha un gran fanatisme envers les reivindicacions basques hi anessin a viure refugiats. Passaren els mesos i s'adonaren, gràcies al centre catòlic, que no eren els únics que patien aquesta desastrosa situació.

Un company del pis agafà molta febre, estava molt malalt, no s'aguantava ni per ell mateix. En Ramonet i els altres no sabien què fer, què donar-li perquè li disminuís tot el dolor que tenia. Després de valorar les diferents opcions que tenien, decidiren anar fins a Sant Sebastià. Allà varen parlar amb un comandant perquè els ajudés. Aquest, per la seva banda, digué que li era del tot impossible poder-los atendre ja que l'hospital estava ple de ferits de guerra. El company d'en Ramonet, molt enrabiat, li respongué: “¡Nos hemos jugado la vida por la patria y así nos lo agradecéis!”. En sentir aquestes paraules plenes de sentiments, els intentà ajudar en tot el que pogué. Fou traslladat, ràpidament, amb ambulància a l'hospital més pròxim. En visitar-lo, els digueren que havien tingut molta i molta sort en dur-lo fins allà ja que tenia tuberculosi, una malaltia incurable i contagiosa. L'última notícia que en tingué en Ramonet fou que morí el dia que els nacionals varen entrar a Barcelona.

Tanmateix, en Ramonet continuà treballant a la fàbrica, però tenia l'esperança de ben aviat tornar a casa seva. Estaven a la banda nacional, però sabien molt bé el que passava a l'altre cantó. Els arribaven notícies diàries i, per tant, sabien que la derrota republicana era imminent. Així doncs, a finals de febrer – principis de març varen tornar a Catalunya amb un tren que els dugué fins a Barcelona, des d'on agafaren un autobús que els deixà a Vic o a Manlleu. Hi arribaren, però, ben entrada la nit, amb la qual cosa no hi havia cap mitjà de transport disponible. Per sort, veieren un destacament de soldats nacionals a qui els explicaren la seva història i, aquests, molt amablement, els deixaren a Olot. Olot no era la mateixa ciutat d'abans de marxar cap a França. Estava destrossada, bombardejada i la pobresa hi regnava. Fins i tot els ponts havien estat volats. Després d'algunes hores arribaren a Sant Jaume de Llierca sense saber què els esperava ja que no havien tingut cap notícia familiar en tot el temps que havien estat fora. Però tots estaven bé, excepte el lloc on vivien. Els seus pares eren els porters de la fàbrica fabril del poble i, al ser cremada, a més de perdre el treball també perderen la seva casa. No tardaren gaires dies a marxar cap a Roda de Ter a treballar en una altra fàbrica on necessitaven mà d'obra. Però, de seguida, fou cridat per anar a fer la mili a Àfrica durant tres o quatre anys.

En Ramonet encara ara no entén les persones que opinen que el General Franco fou un dèspota de cap a peus. Està convençut que li devem tot a Franco, ja que ell és la raó per la qual Espanya és ara el que és ja que amb paciència,

valentia i molt d'esforç, aconseguí treure de la misèria i tirar endavant el país gràcies a totes les mesures que impulsà.

Reflexiona que el clima que actualment es viu a Catalunya de vagues i manifestacions li recorda els temps anteriors al conflicte bèl·lic. Tanmateix, no creu que es pugui tornar a produir una situació com aquella que succeí anys ençà. Tot i així, opina que ara fa falta molt d'ordre i disciplina per tal que el país torni a funcionar correctament i sense entrebancs.

1.3. L'Escola

Durant els anys republicans en pau (1931 - 1936) l'escola pública s'orientarà cap al model d'escola única i laica. El govern republicà reconeixerà a Catalunya un Estatut d'Autonomia que, en el camp de l'ensenyament, permetrà que el govern català pugui fer la seva pròpia política educativa. Des del punt de vista de les autoritats, l'educació i l'escolarització eren el camí adient per a la transformació i la millora del país. En esclatar la Guerra Civil, tot empenyé un altre aire, una altra dimensió. En el camp de l'ensenyament, es concretà en la creació del Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), el 27 de juliol de 1936. Així doncs, des del seu inici fins al seu acabament, a Catalunya funcionaren les escoles dependents de l'Estat i les del CENU, en mans de la Generalitat. La "nova" escola franquista es va distingir per la voluntat de trencar radicalment amb el model d'escola republicana i per fonamentar-se ideològicament en els *Principios del Movimiento Nacional* i en la doctrina de l'Església Catòlica. Serà l'anomenada escola *nacionalcatòlica* que estarà basada en la disciplina i l'obediència. A més a més, no es podrà ensenyar en la llengua materna, és a dir, en català. També es féu separar els nens i les nenes en les classes. Per això se l'anomena l'escola del "no". En definitiva, era una escola que deia no als models educatius estrangers, una escola pobra de recursos pedagògics i materials; amb molts edificis en mal estat, alguns destrossats per la guerra i altres que serviren de casernes.⁵

A Sant Jaume de Llierca hi havia dues escoles, una de monges i l'altra municipal. La primera fou creada gràcies al capital d'Àngela Brutau en uns terrenys cedits per Josep Surribas. Aquesta escola es va inaugurar el 27 d'octubre de 1929 i immediatament van començar a impartir-hi ensenyances les Germanes Terciàries Regulars de la Verge del Carme. Per finançar les despeses de funcionament del centre, Àngela Brutau va crear una fundació. Aquesta tenia l'obligació de

●
⁵ FEU, Jordi, MARQUÈS, Salomó; PUJOL, David. L'escola. Girona:Ed. Quaderns de la Revista de Girona, núm.120, 2005

repartir els diners que els proporcionava anualment Àngela Brutau. L'escola de monges, a principis de 1936, es va veure obligada a tancar, com succeí a la resta d'escoles dirigides per monges d'arreu de Catalunya, i aquestes van haver de marxar del poble.

A l'altra escola que es trobava ubicada al carrer Indústria hi havia dues plantes, a la baixa hi havia els nens i a la de dalt de tot les nenes. A cada classe hi havia un únic professor per tots els alumnes, que comptaven diverses edats. Tanmateix li era impossible dedicar-se completament a tots els seus alumnes. Així doncs, decidí utilitzar el mètode de les seccions, que comptaven amb un nombre determinat d'alumnes. Els alumnes més grans, trempats i amb més coneixements, s'encarregaven de cada una de les seccions i havien d'aconseguir transmetre tots els coneixements que havien anat aprenent.

Durant la guerra, l'escola es traslladà a l'antic convent ja que aquest estava desocupat. El canvi més important fou que els nens i les nenes compartien la mateixa classe.

El canvi més remarcable amb la instauració del franquisme fou que les classes es van haver de fer en castellà, tot i que recorden que n'hi havia alguna que la feien en català, encara que estigués prohibit. També es produí la separació entre nens i nenes. Un altre fet memorable és que a l'entrada i a la sortida de l'escola havien de cantar el "*Cara al sol*", himne falangista. A més a més, la religió va tornar a tenir molta importància, fins al punt que era obligatori anar a missa i resar a l'escola.

1.4. Els refugiats

En el transcurs de la guerra, Catalunya es va convertir en lloc de refugi per a molta gent, no solament fugitius, sinó també civils. Molta gent se sentia insegura al seus llocs d'origen i buscava la seguretat de les zones on la guerra quedava més lluny.

La Guerra Civil va representar l'arribada a Catalunya d'una gran multitud de persones evacuades de les seves ciutats natal. Per una banda, trobem aquells que fugien per por a la repressió o a les represàlies que poguessin sorgir. Però, d'altra banda, trobem aquells que fugien per decisió de les mateixes autoritats republicanes que les evacuaven per alleugerir el problema de l'abastament de la població. Així doncs, el Govern català havia d'organitzar una infraestructura per rebre qui fugia de la seva terra i un marc normatiu que regulés les condicions per instal·lar la gent d'una manera totalment organitzada. Si en un principi van ser les organitzacions antifeixistes, especialment la CNT, les que s'encarregaven de l'organització de l'estada de la població refugiada a Catalunya, de mica en mica aquesta funció fou assumida per la Generalitat i els ajuntaments. Aquesta institucionalització la podem concretar en la formació del Comitè Comarcal d'Ajut

als Refugiats de Catalunya, el 18 d'octubre de 1936, de l'Oficina Administrativa d'Ajut als Refugiats, el 26 de novembre de 1936; del Comitè d'Avituallament d'Assistència Social, el 7 de gener de 1937 i, per últim, del Comissariat d'Assistència dels Refugiats pel Decret del 14 d'agost de 1937 que, a més, va establir la creació de la Comissió Consultiva d'Ajut als Refugiats.⁶

L'ajuntament de Sant Jaume de Llierca hagué d'assumir l'arribada d'un important nombre de refugiats, tal com queda reflectit en els documents que, oblidats en unes caixes velles de l'Arxiu, encara es poden llegir i descobrir així la importància que tingué per al poble aquest fet. Gràcies a aquests, he pogut respondre una sèrie de qüestions que m'interessava descobrir.

Els primers refugiats que van arribar a Sant Jaume de Llierca ho van fer el 14 de desembre de 1936. Pel que fa a la seva procedència cal destacar, principalment, regions com Madrid i Màlaga, però també trobem que alguns provenen de Santander, Burgos, Orense, Sevilla, Guipúscoa, entre molts d'altres llocs.

Al moment de catalogar l'edat hem de tenir en compte la distinció entre petits i grans. Els menors eren tots aquells que no superaven l'edat dels catorze anys, però un cop es trobaven en aquest punt ja eren considerats majors. Després de realitzar tots els gràfics durant els anys en què hi havia refugiats es pot comprovar que la franja d'edat predominant entre els refugiats és la compresa entre 15 - 16 anys. Cal destacar que el refugiat d'edat més avançada té setanta-set anys, seguit d'uns de seixanta-cinc i seixanta respectivament.

Hi ha bastants nuclis familiars que tenen com a cap la dona ja que l'home, segurament, es trobava al front.

Per tant, majoritàriament els refugiats eren estudiants, però a partir del febrer del 1937 s'observa en augment una altra professió, la de bracer. Es pot deduir que els refugiats que arribaren a Sant Jaume eren de classe social baixa.

A la font consultada no hi ha informació sobre la militància política dels refugiats i, per tant, no es pot saber si pertanyien a grups polítics o sindicals.

El nombre de refugiats anava augmentant a mesura que passaven els mesos i, consegüentment, l'economia de l'ajuntament es va veure totalment afectada. Això ho podem comprovar llegint el llibre d'actes on ja a l'abril del 1937 "*es discuteix l'asumpte dels refugiats i es dona la confiança al primer Conseller perquè resolgui la cuestió prop de la Generalitat*".⁷

La causa de l'augment de refugiats és un reflex del procés bèl·lic i una conseqüència és que des de la Generalitat s'augmenti la quota de població refugiada

●
⁶ CLAVIJO, Julio. *La població refugiada a Olot durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Olot:Ed. El Bassegoda, SL, 1997.

⁷ Arxiu de l'Ajuntament de Sant Jaume de Llierca : Llibre d'actes, 1934-1938.

als municipis catalans. A principis de 1937, es comença amb uns índexs del 10% de població refugiada en relació a la població local per passar, més endavant, a uns índexs del 20% que a vegades es superen. A mesura que la guerra avança, les dificultats econòmiques augmenten i l'escassetat d'aliments es fa més evident.

Pel que fa a l'allotjament, els refugiats són instal·lats en edificis confiscats per les noves autoritats, fins llavors pertanyents al patrimoni eclesiàstic, com la rectoria, o a grans propietaris, com és el cas de la Torre de la fàbrica. A causa del gran nombre de refugiats que arribaren es van veure obligats a habilitar la rectoria del poble per tal que s'hi poguessin allotjar. Davant d'aquest augment desmesurat de refugiats, fou necessari allotjar-los a cases particulars com si fossin un membre més de la família. El comitè de Sant Jaume de Llierca fou l'encarregat de designar a tots els refugiats en una determinada casa. Aquelles en les quals hi havia un desertor estaven obligats a tenir-ne un. A vegades era habitual que en una mateixa casa n'hi hagués més d'un. Les famílies, preferentment les de major nivell econòmic, queden obligades a acollir una persona refugiada. Aquestes seran les que cobraran el subsidi atorgat per la Generalitat a través de l'Ajuntament de la seva localitat i podran comptar amb el treball de les persones que tinguin allotjades, com també amb les seves cartilles de racionament.

1.5. Retirada republicana i entrada dels nacionals

La derrota republicana a la batalla de l'Ebre (juliol – novembre de 1938) marcà l'inici de la fi. Poc després, el 23 de desembre, les tropes franquistes desencadenaren l'ofensiva final i l'exèrcit republicà, desfet i desorganitzat, no fou capaç d'oposar una resistència eficaç. Catalunya, en poc més de cinquanta dies, va ser ocupada totalment. Amb l'ocupació militar a Catalunya, començava una nova etapa, de repressió, de falta de llibertat, de persecució de la realitat catalana, en una societat dividida en vencedors i vençuts.

Davant l'avenç de les tropes franquistes, milers de persones optaren per endinsar-se França enllà i acabar diluïts entre la població de manera que ningú els pogués localitzar. Entre els que fugien hi havia de tot: els soldats de l'exèrcit derrotat, gent que tenia la consciència intranquil·la, gent que s'havia significat en la vida pública, gent que senzillament va agafar por...

El problema fou que bona part de la gent no sabia quin era el camí correcte, així que pagaven diners a guies perquè els ajudessin, els anomenats *passer* pels francesos. Oix era un pas habitual per arribar a França. L'Anneta de Can Roca recorda que, amb la retirada, la pujada que hi ha al costat de casa seva semblava un ramat d'ovelles descontrolades a causa de la multitud de persones que fugien. Arribats en aquest indret ja no podien suportar més la càrrega de totes les seves pertinences i es veien obligats a deixar-ho tot al Pla de Can Rovira. Era tal la desesperació i misèria que es vivia en aquells moments, que la gent s'aproximava

als marges a la recerca de sabates i roba que estiguessin en més bones condicions de les que ells duïen. En aquest mateix pla fou on varen fer explotar els camions dels republicans per tal que els nacionals no els poguessin utilitzar. Però abans de dur-ho a terme van anar a totes les cases properes per avisar-los que abandonessin per uns minuts les seves cases per si de cas l'explosió es descontrolava i quedaven afectats. Per sort no hi hagué cap problema. Al cap dels anys encara es trobaven una gran multitud de bales sense explotar, que eren la joguina preferida de les critatures. Aquestes es convertiren en una gran atracció i moltes persones les anaven a buscar perquè llavors les venien i podien aconseguir alguns diners que tant necessitaven. Però es corria el risc que si eres descobert havies de complir una condemna a la presó.

A Sant Jaume de Llierca, tot i no ser un indret fronterer, tothom recorda les corrues de gent amb una saca a l'esquena i una maleta de fusta dirigint-se cap a Sadernes per intentar començar una nova vida.

Febrer de 1939. Quan els nacionals van entrar hi hagué sentiments contradictoris envers ells per part de la gent del poble. La Pilar i en Silvestre recorden aquella sensació de por que els envaí tot el cos, no podien deixar de pensar què passaria a partir d'aquell moment. Però la Rosa de Ca la Manela els veia com els seus salvadors i els tirà mitjons des del seu balcó per demostrar-los la seva gratitud per "haver-la salvat de les mans d'aquells rojos". El dia que aquests van fer la seva aparició, la Pilar voltava pels carrers del poble, despreocupada, com si res estigués passant. Mai fins llavors no havia sentit caure tantes bombes ni metralles ni trets seguits. Anà corrents a casa seva perquè el seu pare li expliqués què estava passant exactament. Tampoc no ha oblidat la gran quantitat de moros que hi havia i, a causa que ella vivia al Barri del Pont, molt a prop del Bosc de Soler on ells es trobaven acampats, anaren a casa seva en busca d'aigua. Aquests obligaren que fos la seva germana de vint-i-tres anys qui els la servís. Era molt coneguda la seva manera d'actuar i el seu pare no es separà ni un segon del costat de la seva filla per por que la violessin. Tanmateix, la Teresa recorda que els avions volaven pràcticament arran de terra sembrant un gran temor entre la població. Tota la seva família s'amagà a les corts de les vaques i duïen un broc a la boca perquè no xisclessin en els moments que les bombes queien. Alguns entraren per la banda del Pla de Politger al damunt dels seus cavalls i disparant contínuament. La frase que digueren se li quedà gravada a la memòria per sempre més: "Ya no somos los rojos, somos los de blanco. ¡Aquí estamos!". Els dies van passar i van obligar els joves a desfilar per tots els carrers del poble amb l'uniforme feixista, després que tots els habitants del poble sortissin a la carretera Major a esperar-los i aplaudir-los per la seva entrada.

1.6. Repressió franquista

Però quan, finalment, la guerra es va acabar, no va arribar la pau que molts desitjaven, sinó que va començar un altre malson per als vençuts: l'exili, els camps de concentració, els batallons de soldats treballadors, els afusellaments, les penes de presó, la depuració... Va ser tota una allau de repressió indiscriminada que va caure sobre una bona part de la població.

L'exili – camps de concentració

L'hivern del 1939, milers de republicans van travessar la frontera amb un futur ple d'incògnites. Camins, a l'hivern, nevats, gairebé impracticables, fet que agreujà la situació de la gent, famèlica, malalta, cansada. Corrues de carruatges amb famílies senceres. Una imatge deplorable que escenificava un poble derrotat, bombardejat. L'aviació franquista continuà assetjant les cues de població civil, dones i nens, vells i malalts. Les autoritats franceses no preveïeren un èxode tan massiu i ben aviat totes les previsions es van desbordar ja que no esperaven que en aquell hivern del 1939 mig milió de persones demanessin auxili en poc més d'una setmana. No hi havia instal·lacions preparades ni previsions alimentàries i encara menys sanitàries i higièniques. Les principals preocupacions del govern francès eren l'ordre i la seguretat, sobretot després que la dreta francesa alertés del perill de la vinguda de tants "rojos" de l'Estat espanyol. La població civil va quedar concentrada a la Catalunya del Nord, a les comarques de la Cerdanya i el Rosselló, sota la jurisdicció francesa. Dones, criatures i vells es dirigiren cap a centres d'acolliment improvisats on almenys podien disposar d'un sostre i una mica de menjar. La situació era molt diferent per als soldats i els homes considerats militarment vàlids. La major part d'aquests foren traslladats a camps de concentració.⁸

Sant Jaume de Llierca, en trobar-se prop de la frontera, propicià que els veïns més implicats amb la causa republicana emprenguessin el camí de l'exili per evitar repressions. No hi ha documentació referent a aquest fet, però m'han explicat que uns quants vilatans marxaren, entre ells alguns dels integrants del Comitè: Ignasi Roca Masós, Francesc Roca Masós, Joan Gayolà Papell i Lluís Llongarriu Colom. La vida, però, dóna moltes voltes i un germà de la Central que acabada la guerra fugí cap a França, segons m'explicà el senyor Joan Surribas, acabà treballant de jardiner en un convent de monges. Cap d'aquests no va tornar al poble i ara ja no queden familiars pròxims que puguin explicar la seva vivència.

⁸ FINESTRES, Jordi (2009). *Caminant cap al no-res*, dins *Sàpiens*. Barcelona, núm. 78, pàg. 22-27.

Els camps nazis

Cal remarcar que un vilatà, Joan Vergés Claperols, s'exilià acabada la guerra però a l'edat de 31 anys, el dia 23 de març de 1942, morí al camp de concentració de Mauthausen. Ningú del poble recordava de qui es tractava, per aquest motiu vaig escriure a l'associació Amical Mauthausen. Aquesta, molt amablement, m'envià una fitxa amb totes les seves dades. A partir del nom de contacte de la seva esposa, Maria Privat Espígol, en Pep va recordar de qui es tractava i, per tant, m'he pogut posar en contacte amb la seva neboda, la Narcisa Torrent. Aquesta m'explicà que en Joan i la Maria foren un dels primers matrimonis a casar-se civilment i poc després marxaren cap a França. La situació era desastrosa i en Joan, tement el pitjor, suplicà a la Maria que retornés per tal que la filla que portava al seu interior creixés en unes millors condicions. I així ho féu, però amb la condició que es tornarien a trobar ben aviat, cosa que no pogué ser ja que fou fet presoner pels alemanys. Va ser capturat i traslladat al camp de presoners amb la matrícula 9029. De Vesoul va sortir el 6 d'agost del 1941 junt amb 62 presoners més que foren traslladats en un comboi cap al camp de Mauthausen on arribà el 8 d'agost del 1941. La seva matrícula era 4201. D'aquí, el 20 d'octubre de 1941, el traslladen a Gusen amb la matrícula 14487 on morí el 23 de març del 1942. Així doncs, la Juanita, la seva filla, no el va arribar a conèixer mai. La Maria, vídua i amb una filla a qui alimentar, va marxar cap a Mataró a fer de minyona en una gran mansió. Mentrestant, la Juanita vivia amb els seus oncles al poble on nasqué. Durant el temps que la Maria estigué en aquesta gran ciutat, conegué un cop més l'amor. Es va tornar a enamorar bojament amb la qual cosa es tornà a casar i tingué dos meravellosos fills, fet que la seva família no arribà a aprovar mai.

La Maria, tot i ser viuda d'un mort de guerra, no va poder arribar a cobrar mai la indemnització pertinent ja que durant el mandat de Franco s'anul·laren tots els matrimonis civils. Finalment, qui cobrà, fou la seva filla, la Juanita. Aquí es produïren unes grans desavinences familiars.

També cal destacar que en Joan Vergés Claperols fou un membre de l'ajuntament que es constituí el 14 d'octubre de 1936, cosa que he pogut esbrinar a partir del llibre d'actes.

1.7 Les penes de presó

A Sant Jaume de Llierca van ser empresonades 12 persones i si tenim en compte el cens de 1936, que era de 978 habitants, representa un 12,2%. Es tracta d'un dels pobles més castigats de la comarca i posa de relleu que als pobles petits hi hagué més actituds de revenja.

Cal remarcar que dels dotze empresonats quatre havien estat membres de

l'ajuntament durant l'etapa de la guerra civil. Es tracta de: Lluís Dorca Palomeras, l'aguatzil; Josep Planella Santaló; Josep Privat Frigola i Ramon Torrent Font, el jutge. Narcisa Torrent m'explicà que al seu pare el volien condemnar a mort perquè l'acusaven d'haver sigut qui havia matat el capellà. Durant el judici, la majordona es negà rotundament a firmar tal acusació perquè va declarar que era fals. Així, se salvà d'una mort segura però no va evitar la presó durant set anys en els quals la seva família el va poder visitar poques vegades.

Cal remarcar que hi hagué un executat a mort a Girona el 6 de juny de 1940. Es tracta de Josep Pararols Ribes de 21 anys, solter, sense militància coneguda i que exercia de xofer. Segons m'explicà en Pep era un noi que no es posava en problemes i que el fet de ser el xofer del comitè fou determinant. També em digué que la tortura que va rebre fins que morí va ser no deixar-lo dormir. No podem oblidar el cas del Noi Dan que, com a càstig per haver lluitat a favor de la causa republicana, va ser obligat a participar en els batallons de treballadors com a presoner de guerra tot fent una carretera a Algeciras. Aquests batallons no són res més que un eufemisme que amaga un treball forçat. El conjunt de mesures repressives es va caracteritzar per la voluntat d'exemplaritat i de càstig. Es volia escampar el terror entre la població.

Les depuracions

Hi va haver tres depuracions: el Secretari, l'aguatzil i el sereno.

L'instructor d'aquests tres casos va ser José Olivas, regidor de l'ajuntament. Després d'escoltar la seva aportació: *“La Corporación Municipal conformándose en un todo con el dictámen emitido y considerando suficientemente aclarados los hechos objeto de información, por unanimidad acuerda que los Sres. Joaquín Sala Aiguaviva, José Torrent Fulcaró y Jacinto Vila Torrent sean admitidos nuevamente sin imposición de sanción en los cargos de Secretario, Alguacil y Sereno respectivamente de esta Corporación Municipal”*.⁹

El genocidi cultural

Catalunya, a més de la repressió social i política comuna a tot Espanya, va patir una repressió sistemàtica de tots els senyals específics de la identitat catalana en diversos àmbits: polític, amb la derogació de l'Estatut; cultural, amb la prohibició i persecució de l'ús públic de la llengua catalana; simbòlic, amb la prohibició, els primers anys, de las senyera o de ballar sardanes; terminològic,

⁹ Arxiu de l'Ajuntament de Sant Jaume de Llierca: Llibre d'Actes, 1938-1947

amb el canvi de nom de places i de carrers i també de topònims, i social, amb la confiscació dels béns de moltes associacions i institucions catalanes.¹⁰

Molts carrers van patir un canvi de nom. Com per exemple: Llibertat – General Mola.

El casal republicà

L'octubre de 1934, quan l'alcalde del poble era Bartomeu Pagès, es construí el casal català que fou promogut per Josep Surribas, membre de l'ajuntament en representació de la Lliga. El seu fill, en Joan, m'explicà que el seu pare subministrà gratuïtament el ciment per tal de poder-lo aixecar. La gent del poble, amb un gran entusiasme, va participar en la seva construcció. En Pep i molts d'altres, als vespres, després d'haver dut a terme la seva jornada laboral, anaven voluntàriament a ajudar a treure terra. Es va fer amb blocs i els pujaven a l'esquena de la plaça cap al casal. Un cop acabat es va utilitzar com a cafè, centre de reunions, sala de ball. També hi havia un forn de pa, una botiga, un molí per moldre el gra. Per tant, era un lloc de reunió de tota la gent del poble. Es tractava d'un casal de Socors Mutus, ja que en aquella època no hi havia seguretat social i el casal ajudava a tots els socis en cas de necessitat, malaltia... Acabada la guerra civil, va ser declarat per l'ajuntament bé de significació marxista i passà a ser propietat de la Delegación Nacional de Sindicatos de la FET i de la JONS, tot menys un tros del mig que era de la Cambra agrícola de Sant Jaume. Van cridar a tots els socis per si renunciaven al local i el van traslladar on actualment és el magatzem de l'ajuntament i el van cedir. Durant la postguerra es van fer gestions, però sense èxit, perquè es retornés al poble, tal com m'explicà en Ramon, que era regidor de l'ajuntament. Quan arribà la democràcia, l'alcalde de Sant Jaume de Llierca, Salvador Vila, va iniciar, l'any 1983, els tràmits per recuperar el casal. Va anar a Madrid però li van denegar la petició. Llavors va proposar al Ministeri si volien posar l'edifici a subhasta però li digueren que no perquè estava relacionat amb temes sindicals. Finalment, el 8 de gener de 1992, l'ajuntament comprà l'edifici del Casal Republicà Català per 2300000 pessetes a la Comissió d'Ajust i Preu del Ministeri d'Hisenda. El 22 de juny de 1994, el Ple presidit per Salvador Vila va aprovar l'obra de reconversió del Casal en centre Cívic i Social a construccions Miquel Badosa, SL, pel preu de 23868532 pessetes. El nou centre es va acabar el 1995 i va ser dels últims casals retornats al poble.

●
¹⁰ PRATS, Joaquim; TREPAT, Cristòfol. *Història*. Barcelona: Ed. Barcanova, 2009.

Conclusions

Després de redactar lletra per lletra el gran conflicte bèl·lic que es produí als anys trenta i, concretament, l'efecte que tingué en el meu poble natal, Sant Jaume de Llierca, crec que, després d'un gran esforç i dedicació, el meu principal objectiu s'ha complert: la batalla contra l'oblit. Cada frase, cada paraula que apareix en aquest projecte es troba impactada de temors, alegries, il·lusions i desitjos, però sobretot de realitat dels entrevistats. Cal remarcar la importància que aquest, possiblement, serà un dels últims reculls a viva veu a causa de l'edat dels protagonistes que visqueren la guerra fratricida.

Eren moltes les promeses que es feren en aquells moments, poques les realitats. S'intentà una vegada i una altra, amb entusiasme i coratge, canviar la situació del moment, canviar el món. El gran problema era que competien forces oposades. Havien de fer un pacte per vèncer la batalla, fet impossible ja que tots tenien els seus propis pensaments i ideals diferents, totalment contraris. Nosaltres, joves i no tan joves d'avui dia, ens preguntem com fou possible que un poble s'enfrontés a mort? Com fou possible que membres d'una mateixa família, pertanyents a ideologies diferents, s'acabessin enfrontant? Com es pogué permetre? Igual que es permeté abolir la llibertat. Aquesta és un dret natural de la persona, sense importar l'edat, sexe o qualsevol altra diferència. La llibertat pot entendre's com la capacitat de triar entre el bé i el mal responsablement. I, per això, ara ens preguntem com fou possible que una immensa quantitat de persones escollissin el mal. Però aquest per a ells fou el bé. El bé i el mal, com diferenciar-los?

A l'hora d'elaborar aquest treball basat en les anècdotes i les vivències de persones que visqueren aquest període tan tràgic com fou la Guerra Civil espanyola, m'he trobat dues respostes: una desbordada emoció i un immens temor per explicar tot allò que visqueren. La por és una cadena mental que ens impedeix avançar. En moltes ocasions apareix després d'haver viscut experiències difícils, com el cas d'aquells que es negaren a parlar de les seves pròpies vivències. Un clar exemple és un ciutadà de Sant Jaume, pertanyent a la quinta del biberó, que es negà rotundament a parlar del que visqué. Aquest, del qual no mencionaré el nom, ni tan sols ho ha explicat als seus familiars més pròxims. Oblidar per no recordar. També, m'he trobat altres casos que no volien parlar-ne per por a no saber-ne, per por a explicar coses que veieren i que mai digueren. Molts tenen por de tornar a confiar o obrir el cor, perquè potser alguna vegada foren traïts o defraudats. Però, en veritat, la por és irreal, nosaltres mateixos li donem vida i permetem que existeixi en el nostre ésser. La por es fa gran o petita segons la importància que li donem, si no l'afrontem, més vida i força tindrà. M'ha sorprès, però puc constatar que 75 anys després encara existeix un recel insuperable de parlar-ne obertament. Però també hi ha hagut qui ha intentat obrir el seu cor

i, per sobre de tot, tornar a somiar i a creure en aquells que té al seu voltant. I és ben cert quan us dic que ho han aconseguit, la prova es troba en totes aquestes pàgines escrites gràcies a ells.

Un cop la guerra havia arribat a la seva fi, no acabà el malson iniciat feia tres anys sinó que en començà un de molt llarg i dolorós que durà 40 anys i que tallà de soca-rel les llibertats de tot un poble. Tothom que pensava diferent dels guanyadors veié com aquest fet tan senzill no era possible. Alguns, per garantir continuar vivint, es veieren obligats a exiliar-se i dir adéu per sempre més a la seva terra. Altres pagaren amb penes de presó i amb la mort el seu fet diferencial i fins i tot l'horror nazi segà la vida d'un conciutadà. Les denúncies i la repressió van ser el plat de cada dia.

Però... de sota un riu de runa renaixia l'essència d'un poble. I el riu, finalment, tornà a ser vida. Sant Jaume recuperà el seu color, la seva vida.